

dr Żanetta Stelter

Charakterystyka niepełnosprawności intelektualnej

Zagadnienia szczegółowe

1. Upośledzenie umysłowe

Stan zahamowania lub niepełnego rozwoju umysłowego, charakteryzujący się zaburzeniami umiejętności odgrywających rolę w określaniu poziomu inteligencji, tzn. zdolności poznawczych, mowy, ruchowych i społecznych.

1.1. Współczesny paradygmat w myśleniu o upośledzeniu

Dwa podstawowe elementy pojęcia upośledzenia:

- upośledzenie to stan psychiczny, do którego się dochodzi,
- upośledzeniu towarzyszy patologiczny rozwój osobowości poprzez zablokowanie aktywności poznawczej.

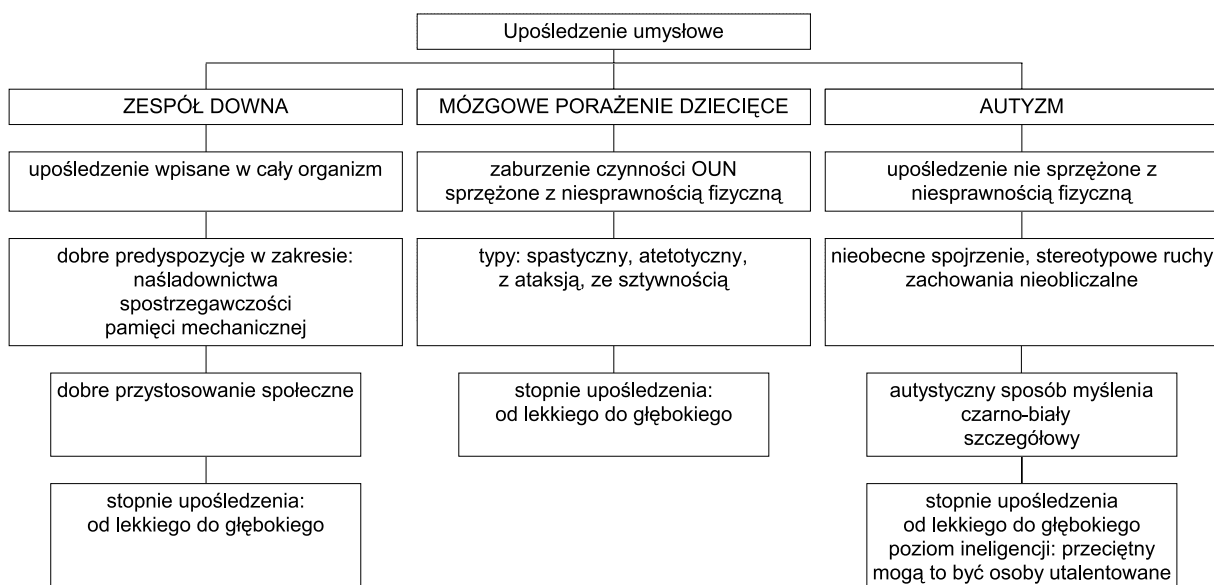
1.2. Fazy w procesie dochodzenia do upośledzenia

Faza wstępna – pojawia się przed poczęciem dziecka i obejmuje zespół warunków biologicznych, psychologicznych i społecznych, które źle rokują z punktu widzenia rozwoju przyszłego dziecka.

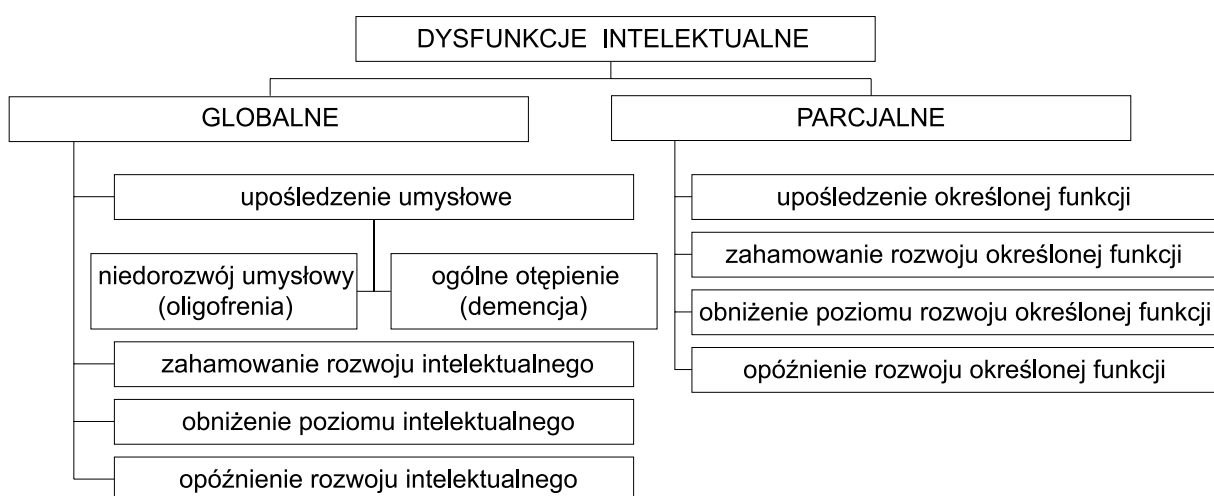
Faza I – bezpośrednie zagrożenia dla rozwoju dziecka w okresie prenatalnym, w trakcie porodu lub po urodzeniu.

Faza II – proces patologizacji pogłębiający zaburzenia rozwojowe. (M. Kościelska)

2. Rodzaje oligofrenii

3. Rodzaje dysfunkcji intelektualnych

4. Podział ludzi ze względu na iloraz inteligencji

- **Osoby bardzo inteligentne**
– IQ pow. 135
- **Osoby inteligentne**
– IQ 120-135
- **Osoby umiarkowanie inteligentne**
– IQ 106-119

- **Osoby przeciętnie inteligentne**
 - IQ 85-105
- **Osoby mało inteligentne**
 - IQ 69-85
- **Osoby upośledzone w stopniu lekkim**
 - IQ 50-69
- **Osoby upośledzone w stopniu umiarkowanym**
 - IQ 35-49
- **Osoby upośledzone w stopniu znacznym**
 - IQ 20-30
- **Osoby upośledzone w stopniu głębokim**
 - IQ 0-19

4.1. Stopnie niepełnosprawności intelektualnej a procesy spostrzegania

Niepełnosprawność w stopniu lekkim:

– sprawność spostrzegania w normie, czasami trudności z wyróżnieniem istotnych szczegółów.

Niepełnosprawność w stopniu umiarkowanym:

– sprawność spostrzegania obniżona, spostrzega cechy konkretne, nie odróżnia cech ważnych.

Niepełnosprawność w stopniu znacznym:

– obniżona sprawność i szybkość spostrzegania, trudności z rozpoznawaniem przedmiotów i wyróżnianiem elementów z całości.

Niepełnosprawność w stopniu głębokim:

– spostrzeganie głęboko zaburzone, reakcja na ograniczone bodźce.

4.2. Stopnie niepełnosprawności intelektualnej a uwaga

Niepełnosprawność w stopniu lekkim:

– uwaga dowolna na materiale konkretnym dobra, na materiale abstrakcyjnym ograniczona.

Niepełnosprawność w stopniu umiarkowanym:

– trudności z koncentracją uwagi dowolnej, przewaga uwagi mimowolnej.

Niepełnosprawność w stopniu znacznym:

– poważne trudności z koncentracją uwagi, duże zaburzenia uwagi dowolnej.

Niepełnosprawność w stopniu głębokim:

– w niektórych przypadkach brak objawów koncentracji uwagi mimowolnej.

4.3. Stopnie niepełnosprawności intelektualnej a pamięć

Niepełnosprawność w stopniu lekkim:

– dobra pamięć mechaniczna, słaba logiczna i dowolna, słabe tempo uczenia się, często uczenie bez zrozumienia.

Niepełnosprawność w stopniu umiarkowanym:

– ograniczony zakres pamięci, bardzo słabe tempo uczenia się.

Niepełnosprawność w stopniu znacznym:

- zapamiętywanie wybitnie utrudnione, zakres pamięci znikomy, przy małej trwałości.

Niepełnosprawność w stopniu głębokim:

- zapamiętywanie i uczenie się zniesione lub widoczne na prostych reakcjach ruchowych.

4.4. Stopnie niepełnosprawności intelektualnej a mowa**Niepełnosprawność w stopniu lekkim:**

- trudności z formułowaniem myśli i wypowiedzi, agramatyzm, mały zasób słownictwa, częste wady wymowy.

Niepełnosprawność w stopniu umiarkowanym:

- opóźniony rozwój mowy, proste zdania, wymowa wadliwa i niewyraźna, ograniczony słownik, brak pojęć abstrakcyjnych.

Niepełnosprawność w stopniu znacznym:

- duże opóźnienie rozwoju mowy, brak zdań, dominują monosylaby, zasób słownictwa minimalny, nie odmienia przez przypadki.

• Niepełnosprawność w stopniu głębokim:

- mowa niewykształcona, 2-3 wyrazy, rozumie kilka prostych poleceń.

4.5. Stopnie niepełnosprawności intelektualnej a myślenie**Niepełnosprawność w stopniu lekkim:**

- dominuje myślenie konkretne, zwolnione tempo, mała szybkość i giętkość, słaby krytycyzm, trudności w definiowaniu pojęć abstrakcyjnych.

Niepełnosprawność w stopniu umiarkowanym:

- ograniczone rozumowanie przyczynowo-skutkowe, wolne tempo i sztywność, brak samodzielności i ograniczona samokontrola.

Niepełnosprawność w stopniu znacznym:

- dominuje myślenie sensoryczno-motoryczne, pojęcia definiuje przez użytek.

Niepełnosprawność w stopniu głębokim:

- niewykształcone.

4.6. Stopnie niepełnosprawności intelektualnej a emocje**Niepełnosprawność w stopniu lekkim:**

- osłabiona kontrola emocji, popędów, dążeń, zdolność uczuć wyższych.

Niepełnosprawność w stopniu umiarkowanym:

- duża wrażliwość emocjonalna, ograniczona kontrola emocjonalna, labilność i ambiwalencja emocjonalna.

Niepełnosprawność w stopniu znacznym:

- zdolność okazywania uczuć, wyrażanie uczuć w sposób prymitywny, brak kontroli emocji i popędów.

Niepełnosprawność w stopniu głębokim:

- zdolność wyrażania prostych emocji, najczęściej brak objawów życia uczuciowego.

4.7. Stopnie niepełnosprawności intelektualnej a motoryka

Niepełnosprawność w stopniu lekkim:

– ograniczona precyzja ruchów, słaba koordynacja.

Niepełnosprawność w stopniu umiarkowanym:

– dość dobra samoobsługa, ruchy mało precyzyjne, niezgrabne, wolne tempo czynności ruchowych.

Niepełnosprawność w stopniu znacznym:

– może przyswoić sobie ruchy niezbędne do wykonywania prostych czynności samoobsługowych, wymaga długiego ćwiczenia, słaba motoryka.

Niepełnosprawność w stopniu głębokim:

– ruchy automatyczne, stereotypowe, nie służą do wykonywania czynności.

4.8. Stopnie niepełnosprawności intelektualnej a dojrzałość społeczna

Niepełnosprawność w stopniu lekkim:

– czasami utrudnione przystosowanie społeczne, maksymalny poziom dojrzałości społecznej 17-18 lat.

Niepełnosprawność w stopniu umiarkowanym:

– można obserwować ograniczenia w przystosowaniu społecznym i samodzielności, maksymalny poziom dojrzałości społecznej 10 lat.

Niepełnosprawność w stopniu znacznym:

– mała samodzielność, wymaga stałej kontroli i pomocy, realizuje proste potrzeby, maksymalny poziom dojrzałości społecznej 7-8 lat.

Niepełnosprawność w stopniu głębokim:

– brak samodzielności, przy długotrwałym ćwiczeniu może sygnalizować potrzeby fizjologiczne, maksymalny poziom dojrzałości społecznej 4 lata.

4.9. Stopnie niepełnosprawności intelektualnej a nauka

Niepełnosprawność w stopniu lekkim:

– szkoła normalna (do 5-6 klasy), szkoła podstawowa specjalna, specjalna szkoła zawodowa.

Niepełnosprawność w stopniu umiarkowanym:

– szkoła podstawowa specjalna, czasami klasa życia, przyuczenie do prostych czynności zawodowych, WTZ.

Niepełnosprawność w stopniu znacznym:

– szkoła życia, nauka samoobsługi, WTZ.

Niepełnosprawność w stopniu głębokim:

– zwolnienie od obowiązku szkolnego.

4.10. Stopnie niepełnosprawności intelektualnej a praca

Niepełnosprawność w stopniu lekkim:

– może opanować wiele czynności zawodowych i wykonywać je dobrze w zwykłych zakładach pracy bądź zakładach pracy chronionej.

Niepełnosprawność w stopniu umiarkowanym:

- wyuczalny w prostych czynnościach zawodowych, pod nadzorem obsługuje proste maszyny i urządzenia, zakłady pracy chronionej.

Niepełnosprawność w stopniu znacznym:

- może wykonywać proste czynności zawodowe ze stałym nadzorem i pomocą.

Niepełnosprawność w stopniu głębokim:

- brak możliwości wykonywania czynności zawodowych.

5. Bariery społeczne wobec osób upośledzonych umysłowo

5.1. Mity i fakty

MIT: ludzie upośledzeni umysłowo są chorzy psychicznie.

- **FAKT:** osoby upośledzone mogą, ale nie muszą przejawiać zaburzeń psychicznych.

MIT: dorośli ludzie upośledzeni umysłowo są dziecinni.

- **FAKT:** dorośli upośledzeni mają takie same potrzeby jak większość dorosłych zdrowych ludzi, na ich zachowanie w dużej mierze wpływa środowisko społeczne, a nie ograniczenia wynikające z upośledzenia.

MIT: upośledzeni umysłowo nie potrafią, a więc i nie mogą żyć samodzielnie.

- **FAKT:** wielu upośledzonych umysłowo przy prawidłowej opiece z zachowaniem zasad normalizacji może osiągnąć duży stopień niezależności.

MIT: ludzie upośledzeni najlepiej czują się wśród innych upośledzonych.

- **FAKT:** ludzie upośledzeni szukają i potrzebują kontaktów z ludźmi sprawnymi intelektualnie. Takie kontakty stanowią o wartości procesu rewalidacji.

5.2. Upośledzenie umysłowe a choroba psychiczna

Upośledzenie umysłowe samo w sobie nie jest chorobą. Obejmuje szeroką gamę objawów, które choć powodowane czynnikami organicznymi i biologicznymi, mogą być również efektem złożonych przyczyn społecznych i biologicznych.

Choroba psychiczna to termin obejmujący szereg zaburzeń wpływających na zachowanie i funkcjonowanie emocjonalne, społeczne i psychiczne. Polega na nieodpowiednich reakcjach emocjonalnych, na zniekształceniach procesów rozumienia i komunikacji oraz źle ukierunkowanych społecznie zachowaniach adaptacyjnych.

Upośledzeniu umysłowemu mogą towarzyszyć zaburzenia psychiczne.

W pracy z ludźmi psychicznie chorymi chodzi o reedukację w celu przywrócenia normalnego stylu życia.

W pracy z ludźmi upośledzonymi umysłowo chodzi o nauczenie umiejętności życia.

5.3. Społeczny obraz upośledzenia umysłowego

Traktowanie osoby z upośledzeniem umysłowym przez pryzmat odmienności powoduje:

- poczucie obcości wobec osoby upośledzonej,
- brak zainteresowania osobą i sytuacją osoby upośledzonej,
- tendencje do posługiwania się stereotypami (przyklejanie etykietek),
- ograniczenia w znalezieniu wspólnego języka i niepodejmowanie wysiłków w tym kierunku,
- oczekiwanie dziwaczności w wyglądzie, sposobie zachowania osób upośledzonych umysłowo,
- niechęć zrozumienia zachowań odbieranych jako dziwaczne,
- poczucie lęku i bezradności w sytuacji spotkania,
- godzenie się z położeniem drugiego człowieka jako gorszego.

5.4. Osoby upośledzone a osoby zdrowe**Podstawowe potrzeby osób sprawnych intelektualnie:**

- potrzeby fizjologiczne (pożywienie, sen, ruch),
- potrzeby bezpieczeństwa (stabilizacja, opieka),
- potrzeba miłości,
- potrzeba szacunku (osiągnięć, sprawstwa, bycia potrzebnym),
- potrzeba samorealizacji (przewyciężanie własnych ograniczeń),
- potrzeby poznawcze (ciekawość, wiedza, rozumienie),
- potrzeby estetyczne (piękno, harmonia).

5.5. Czego się boimy?**Zachowania problemowe:**

- (zachowania nietypowe, destrukcyjne),
- zagrażające zdrowiu (okaleczanie się),
- zakłócające (napady złości, niszczenie przedmiotów),
- dziwaczne (wirowanie wokół własnej osi, wydawanie nagłych nieartykułowanych dźwięków, okazywanie radości).
- ataki padaczki.

5.6. Najczęstsze przyczyny zachowań agresywnych:

Próba ograniczenia aktywności.

Strach (obawa przed czymś konkretnym).

Lęk (obawa przed czymś nieokreślonym).

Niezrozumienie przez otoczenie (zaburzone formy komunikowania).

Uzyskiwanie negatywnych opinii na swój temat (poniżanie, wyśmiewanie, odtrącenie przez otoczenie społeczne).

Zagubienie w czasie i przestrzeni.

Negatywne doświadczenie przemocy.

Poczucie zagrożenia.

6. Specyfika potrzeb edukacyjnych i zawodowych

6.1. Sposoby edukacji osób upośledzonych umysłowo

Dostarczanie odpowiedniej wiedzy:

- zmniejszenie wymagań dydaktycznych,
- wzbogacanie o wiedzę przydatną w życiu społecznym,
- specjalny materiał dydaktyczny.

Modyfikacja zachowań:

- podstawowe teorie uczenia się (warunkowanie klasyczne, warunkowanie instrumentalne, społeczne uczenie się).

Oddziaływanie jako proces normalizacji:

- tworzenie normalnych warunków życia, pracy i nauki, normalizowanie warunków życia, a nie normalizowanie ludzi.

6.2. Problemy rehabilitacji zawodowej osób upośledzonych umysłowo:

- uwarunkowania rozwoju zawodowego,
- rozumienie rehabilitacji zawodowej,
- etapy rehabilitacji zawodowej,
- przygotowanie zawodowe osób upośledzonych umysłowo.

6.3. Uwarunkowania rozwoju zawodowego:

- zainteresowania, upodobania i możliwości jednostki,
- środowisko rodzinne,
- środowisko szkolne i jego infrastruktura edukacyjna,
- społeczność lokalna i okoliczna.

6.4. Pojęcie rehabilitacji zawodowej

Rehabilitacja zawodowa stanowi część ogólnego procesu rehabilitacji i polega na udzieleniu osobie niepełnosprawnej takich usług, jak: poradnictwo zawodowe, szkolenie zawodowe i zatrudnienie, aby umożliwić jej uzyskanie, utrzymanie i awans w odpowiedniej pracy, a przez to umożliwić jej integrację i wejście w normalne życie społeczne.

6.5. Etapy rehabilitacji zawodowej

- ocena zdolności do pracy,
- przygotowanie do pracy polegające na opanowaniu niezbędnej wiedzy teoretycznej, umiejętności praktycznych oraz form funkcjonowania i zachowania się w sytuacjach pracy,
- zatrudnienie na odpowiednio dobranym stanowisku pracy, odpowiadającym psychofizycznym możliwo-

- ściom i uzyskanym kwalifikacjom zawodowym,
- opieka nad zatrudnioną osobą niepełnosprawną.

6.6. Przygotowanie zawodowe osób upośledzonych

- preorientacja zawodowa prowadzona w klasach początkowych szkoły podstawowej,
- orientacja zawodowa prowadzona w klasach starszych szkół podstawowych,
- nauka zawodów w szkołach zawodowych specjalnych i w klasach specjalnych przy szkołach zawodowych.

6.7. Osoby niepełnosprawne intelektualnie a rynek pracy

Osoby upośledzone umysłowo w stopniu lekkim a rynek pracy

Ograniczenia w zakresie orientacji na stanowisku i w miejscu pracy, a przede wszystkim w procesach decyzyjnych powodują, że osoby te:

- nie mogą wykonywać zawodów wymagających pełnej sprawności umysłowej i samodzielności (zawodów umysłowych, w wykonywaniu których przeważają procesy orientacyjne i decyzyjne),
- są zdolne do wykonywania zawodów i prac, które polegają jedynie na wykonawstwie i nie wymagają pomysłów i podejmowania decyzji,
- mogą wykonywać zawody rzemieślnicze w warsztatach, które są prowadzone przez specjalistów,
- mają duże szanse powodzenia w zakładach zwartych (ZPCH),
- mogą zajmować się rolnictwem, ogrodnictwem i hodowlą zwierząt.

Pozostałe osoby niepełnosprawne intelektualnie a rynek pracy:

Zawodowe możliwości osób umiarkowanie i znacznie upośledzonych umysłowo są nieco ograniczone

- mogą one pracować w specjalnych warunkach i pod nadzorem innych osób,
- zatrudniane są najczęściej w zakładach pracy chronionej, głównie w spółdzielniach inwalidów na stanowiskach pomocniczych,
- mogą nauczyć się wielu prostych prac, jak: cięcie, składanie, naklejanie, montaż elementów itp.,
- praca powinna składać się z niewielu czynności zawodowych, które się powtarzają i nie zmieniają często.

6.8. Korzyści płynące dla pracodawcy zatrudniającego osoby upośledzone

Ograniczenie ciągłych zmian personelu:

- osoby upośledzone z reguły przez długi czas pracują w jednym przedsiębiorstwie.

Pozyskanie pracowników o wysokim stopniu mobilizacji:

- osoby upośledzone lubią pracować i rzadko biorą zwolnienia.

Dostęp do niewykorzystanych zasobów rynku pracy.

Kreowanie dobrego wizerunku firmy:

- prezentacja firmy w korzystnym świetle na rynku lokalnym i międzynarodowym.

Działanie zgodne z wymaganiami prawa:

- niedyskryminowanie osób niepełnosprawnych.

Dobry interes dla firmy:

- osoby upośledzone i ich rodziny mogą zwiększyć liczbę klientów firmy.

6.9. Korzyści płynące z pracy dla zatrudnionej osoby upośledzonej:

- pieniądze
- wyższy status
- wyższa samoocena
- rozwój osobisty
- wzrost niezależności
- wzrost samodzielności
- poszerzenie kontaktów społecznych
- większa szansa na życie poza zakładem opieki

7. Problemy doradcy zawodowego

7.1. Doradca zawodowy a osoba upośledzona

Informacje, które doradca powinien zdobyć w trakcie rozmów o pracy z osobą niepełnosprawną intelektualnie:

- co chciałaby robić, co lubi robić, co ją interesuje?
- jakie umiejętności już posiada?
- co już robiła (w szkole, domu, WTZ)?
- co może robić, co jest wskazane z punktu widzenia warunków osobistych, m.in. stanu zdrowia, rodzaju i zakresu niepełnosprawności, miejsca zamieszkania?
- dlaczego chce pracować?
- jak wyobraża sobie, jak rozumie pracę?

7.2. Doradca zawodowy a osoba upośledzona

Informacje, których doradca powinien udzielić osobie niesprawnej intelektualnie:

- jak szukać pracy?
 - jakie dokumenty trzeba mieć ze sobą?
 - jak rozmawiać z pracodawcą, jak się zaprezentować: jak się ubrać i uczesać na rozmowę, jak się zachowywać, co i jak mówić?
 - co to jest staż, szkolenie zawodowe, próba pracy i jak się do nich przygotować?
 - jakie ma prawa pracownik: ile godzin dziennie ma pracować, jakie przerwy w pracy, urlop, odpoczynek w sobotę i w niedzielę, ile może zarobić, żeby nie stracić renty socjalnej?
- Należy kilkakrotnie przećwiczyć wymienione punkty.

7.3. Doradca zawodowy a rodzina osoby upośledzonej

Informacje, które doradca powinien zdobyć od rodziny osoby upośledzonej umysłowo:

- Dlaczego syn/córka powinien pracować?
- Dlaczego syn/córka będzie dobrym pracownikiem?
- Jakie umiejętności, możliwości posiada syn/córka?
- Co sprawia synowi/córce największą trudność?
- Z jakimi niespodziewanymi sytuacjami, zachowaniami może się spotkać pracodawca?
- Co może dać synowi/córce praca?
- Co zyska rodzina na pracy syna/córki?

Informacje, których doradca powinien udzielić rodzinie osoby niesprawnej intelektualnie:

- Jakie czynności może wykonywać osoba z niepełnosprawnością intelektualną?
- Jakie są dla niepełnosprawnych szkolenia przygotowujące do pracy?
- Na czym polega rola osoby wspierającej: na czym polega wspieranie, jakiego wsparcia potrzebują osoby niepełnosprawne w zdobyciu i utrzymaniu pracy, w osiągnięciu sukcesu?
- Jakie jest prawo pracy: ile syn/córka może pracować itd.?
- Jakie znaczenie dla rodziców w dalszej perspektywie czasowej ma integracja społeczna i zawodowa niepełnosprawnego dziecka?

7.4. Doradca zawodowy a potencjalny pracodawca osoby upośledzonej

Informacje, których doradca powinien udzielić pracodawcy osoby niesprawnej intelektualnie:

- Dlaczego osoba niepełnosprawna może być dobrym pracownikiem?
- Jaką pracę może wykonywać osoba niepełnosprawna intelektualnie?
- Czego może się obawiać pracodawca?
- Jak sobie radzić z problemowymi zachowaniami?
- Kto to jest osoba wspierająca?
- Jak powinna wyglądać rozmowa kwalifikacyjna z osobą upośledzoną?

8. Rozmowa kwalifikacyjna z osobą niesprawną intelektualnie

Potrzeba większej ilości czasu.

Może być potrzebna pomoc osoby wspierającej.

Zrezygnuj z oficjalnego charakteru rozmowy.

Pytaj o niepełnosprawność w kontekście możliwości, a nie ograniczeń.

Pytaj wprost, zadawaj konkretne pytania, nie zadawaj pytań hipotetycznych.

Postaraj się, aby kolejne pytania nawiązywały do poprzednich.

Zamiast testu pisemnego zrób próbę pracy.

Nie żądaj dowodów na kwalifikacje, które nie są wymagane w danej pracy.

9. Przygotowanie do pracy z osobą upośledzoną

Podstawowe prawdy przydatne w pracy z upośledzonymi umysłowo w stopniu umiarkowanym i znacznym:

- Gdy coś powiesz – zapomni.
- Gdy coś pokażesz – zapamięta.
- Gdy pozwolisz jej działać – zrozumie.

10. Jak pozytywnie kształtować wzajemne stosunki?

Pracując z osobą opóźnioną w rozwoju:

- podchodź do niej przede wszystkim jak do człowieka.
- zwracaj się do niej w sposób stosowny do wieku – nie mów do osób starszych jak do dzieci,
- przedstawiaj zagadnienia w postaci prostych, łatwych do zrozumienia elementów składowych,
- omawiając lub wyjaśniając dany problem, upewnij się, że osoba z opóźnieniem rozumie, o czym rozmawiacie,
- często powtarzaj instrukcje, polecenia, wnioski,
- tłumacząc jakieś kwestie, stosuj proste i konkretne przykłady,
- unikaj tendencji do mówienia z pominięciem albo na temat osoby upośledzonej w jej obecności,
- pozwól/zachęcaj/umożliwiaj osobie upośledzonej formułowanie samodzielnych wniosków i dokonywanie samodzielnych wyborów,
- dostarczaj motywacji do samodzielnych decyzji przez częste pochwały,
- PAMIĘTAJ, że osoby upośledzone są zdolne do uczenia się i podejmowania nowych doświadczeń.

11. Formy komunikacji z osobą upośledzoną

Komunikacja słowna:

- mów wolno i wyraźnie,
- stosuj komunikaty bezpośrednie,
- bądź precyzyjny,
- używaj prostego, potocznego języka,
- nie podawaj zbyt wielu informacji naraz.

Komunikacja niewerbalna:

- kiedy nie rozumiesz, co mówi do ciebie osoba upośledzona poproś, aby spróbowała to pokazać.

Komunikacja pisemna:

- nie wszystkie osoby upośledzone potrafią pisać i czytać, w takiej sytuacji można wykorzystać piktogramy i obrazki.